

ágra szállott örökségnek a XVIII. század első felében többször is nyomára akadunk Bálványosváralján,⁷ a leányágot illető birtokról azonban utoljára csak 1721 július 20-áról van adatunk. Ugyanis Tótfalusi Kis Miklós és Székely Mária gyermekei, egy leányuk kivételével, idő előtt mind meghaltak; az életben maradt Anna, aki egy másik adat szerint Berivóji Józsefhez ment feleségül, a neki jutott légeni, petei és bálványosváralji birtokok ügyében a fenti napon tiltakozását jelentette be.⁸ Ezzel azután véglegesen el is tűnnek szemünk elől e derék család leszármazottai.

Tűzrendészeti intézkedés Kolozsvárt 1652-ben. A kolozsvári centumvirek gyűlése — miként az egykorú jegyzőkönyvben találtam — a tüzesetek megriktítása céljából 1652. március 16-án az alábbi határozatot hozta:¹

„Szomoru peldakbol experialtak eö kegyelmek hogy az mehek(ne)k ben tartasok miat uarasok es faluk az twz által nagi pusztulasra iutta(na)k. Miuel azert ez hazabannis igen swrwn vad(na)k az hazak, cziaak ne(m) mint egy twz feszek, akaruan az uezedelmet mature el tauoztatni, uegzik aztis eo kegyelmek hogy az kinek mehe uagyon uigie ki az varosbol, senkijs ben ki rakni ne mereszellie mert megh jartattiak annak idejebe(n), es valakinel it ben mehe talaltatik sine expectu el uetetik tolle s kárt val. Esztis Birak Vr(am)ek hirdetessek megh mindgyarast az Capitaniok es Tizedesek által, hogy megh ertue(n), ki ki tudhassa ez uegezeshez alkalmaztatni magat.“

E határozatból is világosan értesülünk arról a körülményről, hogy a XVII. századbeli Kolozsvár házai igen sűrűn épültek egymás mellé s egyúttal ismerve a régi polgári építkezési szokásokat, tudjuk, hogy ezek legkevésbé sem feleltek meg a tűzbiztonság követelményeinek. Bárha a város polgársága — úgy látszik — nagyon jól tudta, hogy házaik valóságos tűzfészkek, mégis nem a tüzesetek okának megszüntetésével, hanem az állítólagos okozók eltávolításával akart a helyzeten segíteni. Ilyenformán azután a három év múlva, 1655. április 3-án, keletkezett hatalmas tűzveszedelem ismét csak nagy pusztítást vitt végbe, úgyannyira, hogy a belvárosnak most már alig egyharmada került e a romlást.

HEREPEI JÁNOS

Kabala. Ez a szó valamikor általános lehetett az egész magyar nyelvterületen. Ezt mutatja az a körülmény, hogy sok helynévben fordul elő, másrészt pedig nagyon sok néprajzi vonatkozása van, melyek a szó közhasználatával nem tűntek el, hanem ma is tovább élnek, anélkül, hogy eredeti jelentését ismernék azok, akik használják.

A szóval először mint helynévvel találkozunk. 1329/35: Quendam montem *Kabala fey* nominatum (Oklsz). Szótárainkban általánosan használt szó. *Kabala ló*, 'equa' C. (l. még 144, 370, 483. lapon). Equa: *Kabala ló*, katzola (MA³). MOLNÁR ALBERT mondatok közben is mindig csak a *kabala* szót használja mutatván ez azt, hogy ebben a korban ennek a használata még általános lehetett. *Equimentum* alatt ezt találjuk: „lóbér, Bikabér, Menlóért való bér, midőn az *kabalára* boczatatic“. Más helyen: „Lovemhoczenec (csikó) homlokán függő darab hus, kit mihelyen szül, azonnal leharap a *Kabalaló*. Mellyel sok babonát üznek az varáslóc“ (MA.³ 453). Egészen azonos érte-

⁸ Orsz. Lvt. Kmonostori lvt. Cottus Colos. T. 19. — Ezt az adatot dr. Jakó Zsigmond kolozsvári egyetemi könyvtári segédőrnek köszönöm.

¹ Városi tanácsi jegyzőkönyv 30. l. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

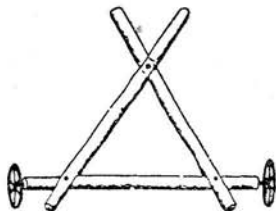
mezéseket találunk PPl. és PPBl.-nél is, 1583: „*kabala*okotis vittwk wl In-neth“. (Bogáts Dénes, Háromszéki Oklevél-szójegyzék 63). 1642: „menesem közül egi eóreg szürke *kabalam*...“ (Uo.). Még a XIX. századbeli szótárak is felveszik a *kabala* szót 'equa' értelmezéssel. *Kabala*, Equa, caballa, Kan-czalo (Kr. I, 287).¹

A MTsz. tanúbizonysága szerint ma a *kabala* ~ *kabola* köznévfő a Székelyföldön 'equa' értelemben ismeretes. De ma már nem az egész Székelyföldön, mert Háromszéken (jó részét magam bejártam, másrésztől való emberekkel pedig beszéltem), nem használatos. Ellenben Csíkban, Gyergyóban, Maros-Torda és Udvarhely egy részében a használata általános ma is. Hogy pedig valamikor a Dunántúl is ismeretes lehetett, arra rávilágít Kiss Gézának egy adata: „*Kabala: Kablai mező: Egy félig legelő, félig ma már szántó-föld mezőnek neve. Valamikor tiszta legelő volt, mégpedig kabla (kanca, ló) legelő. Tehát kabla is egykor használt, de ma már elfelejtett ormánysági szó*“ (Ormánység, 291).

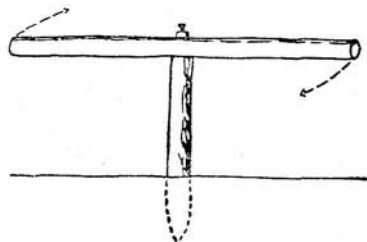
A szónak néprajzi vonatkozásai csak megerősítik azt a feltevésemet, hogy a szó használata valamikor az egész magyar nyelvterületen általános lehetett. Ime:

1. kép

2. kép

3. kép

Ekekabala. Az ekének két ágú csusztató fája, melyre akkor helyezik az ekét, ha közelre mennek szántani, s nem érdemes befogni a szekérbe. Szótárainkban is gyakran találkozunk vele. *Eke-kabala*: Feretrum aratri, Die Trag Gabel hinten an dem Pflug (PPB.). 1758: „A ház udvarán találtattak Egy fa eke kabala (Bogáts 34). *Ekekabala*: ekelova, eke-ló. *Fel-kabalázni* az ekét (SzD²). *Ekekabala* (Kr. I, 120.). Eke-ló A Hegyalján Eke láb (és Erdélyben *Ekekabala* Kortsosann, *Caballa* diák szóból) Feretrum aratri inversi in itu, et reditu ad agrum (Kassai II, 57.). Ez az elnevezés a Tsz. tanúbizonysága szerint Székelyföldön megvan, de megvan Kalotaszegen is (Bánffyhunrad), magam pedig Kolozs megye északi részében Bádokon és Kidén jegyeztem fel.¹ Van a Tsz.-nak még egy adata: *kabala-fa*: az ekének kétágú csusztató fája (Nyitra m. Pográny és vidéke. Dorovszky Ferenc. 1841); ez azt bizonyítja, hogy ez az elnevezés Erdély határán kívül sem volt ismeretlen. Dunántúl az *ekelő* elnevezés használatos ma is (I MTsz.), ami tulajdonképpen azonos kifejezés az *ekekabalával*.

Ma a háromszékmegyei Gidófalván kétféle *ekekabolát* használnak. Két egyenlő hosszúságú *gombolyag-fát* egyik végén *összeeresztenek*, úgy-

¹ Ilyen jelentésben ismert lehetett Kalotaszegen is. Jegenyén 1891-ben „*Kabola* völgy“, 1941-ben „*Kabalavölgy*“ és „*Kabalavőtytető*“ nevű helyet jegyeztek le (Vö. Kalotaszeg hn. 208).

² Megvan a szoinokdohokai Domokoson is [A szerk.].

hogy az V alakban álljon és egy nagy vasszeggel összefogatják (1. kép). Ezt a *tajiga jármúra* teszik rá. A taligát pedig a *hámfához* vagy a *tézsojához* kapcsolják. A *kabola* egyik szárát bedugják a kormány alá, a *másikat meg a csuszató vas közi*. Ez a kezdetlegesebb forma nagyon rontja az utat, éppen azért használatát nagyon tiltják és büntetik. A másik forma (2. kép) az előbbihez hasonló, csak a V-alak szára hátul össze van kötve s két oldalt a végén egy-egy kis kerék van rászerezve. Használata az előbbi, kezdetleges típussal teljesen megegyezik. Az első forma általános (megfigyeltem: Erdővidéken általánosan, Sepsibesenyőn, Kilyénben, Maksán, Feltorján), a másik forma azonban csak most van kialakulóban.

Cserkabola. Valószínűleg ősi gyermekjátéka a székelységnek. SZABÓ DÁVID így írja le: „Egy levertt fára szegezettett gerenda, melynek két végére fel ülnek a gyermekek, és körös körül nagy sebességgel forgatják“ (SzD.²). *Cser-kabala*: girgilium, haspel, garnwinde, windelscheibe PPB. *Cserkabala*: ördögmotolla, forgó hinta (cöveken forgó rud, gerenda vagy deszka a melynek végén egy-egy gyermek ül vagy lóg, s úgy forgatják körbe) Székelyföld Tsz. Háromszék m. Csík m. MTsz. JÓZSEF DEZSŐ a Nyikómentéről ismerteti a *cser-kabolát* s benne a vásári hinták ösét látja (EM. 1943: 529). A *cser-kabolát* ismerik Gidófalván, Kilyénben, Gyergyókilyénfalván, Felsőtorján, Maksán s a már fenn említett helyeken.

Gidófalván a következőképpen készítik el és használják a *cser-kabolát* (3. kép). Egy 12–15 cm vastagságú *gombolyagfából* való *cöveket* jó mélyen beütnek a földbe, hogy az egészen biztosan álljon. Erre egy kb. 4–5 méter hosszú ugyancsak gömbölyű fát tesznek, mégpedig úgy, hogy ezt a *keresztül való fát* kifúrják és ebbe *beeresztik* a cöveknek a felső részét, ezt még egy vasszeggel is meg szokták erősíteni. Így a felül lévő fa körben forog. Két fiú a lábát keresztül vetve ráfekszik a végére, a két hajtó pedig belülről hajtja őket. *Nem ülünk egészen rea, csak úgy rea csütörködünk*, (vagyis a lábuk lelóg). Akik rajta *hintáznak* 13–16 éves fiúk, akik még nem igen járnak lányok után. Gidófalván leginkább a *Vizköze* nevű helyre szoktak menni és vasárnap délutánonként szórakoznak ezzel a játékkal. A *cser-kabola*, ha jól elkészítették, hosszú ideig eltart.

Kabala-kemence. BOGÁTS DÉNES már több alkalommal idézett munkájában (63) találtam ezt a szót. 1729: „Jobb kéz felől edgy kis Háza *Kabala kemenczeivel*“. A *kabala-kemence*, mint az általánosan ismert, Gömörben, Zemplénben és Abaujban van meg. „A szabad tüzhely és a boglyakemence között lévő átmeneti tüzhely. Az első ház téli tüzelőhelye a *kabola*“ (Ért. XI, 191.). „A *kabolat* és kürtőjét vesszöből fonták és sárral betapasztva bemeszelték“ (Ért. XXXI, 127). Azonban bármennyire is nyomoztam ilyen tüzhelynek s ilyen elnevezésnek Háromszéken nem tudtam nyomára akadni. Mivel csak egyetlen egy ilyen adatról van szó, fel kell tételeznünk, hogy egy olyan ember írásából eredhet, aki olyan vidékről került Háromszékre, ahol a fent leírt típusú kemencét *kabala-kemencének* nevezték.

A fenti adatokból láthatjuk, hogy valamikor a *kabala* szónak általánosnak kellett lennie a magyar nyelvterület nagy részén, hiszen emlékét oly sok néprajzi vonatkozás őrizte meg.

A magyar nyelvnek három szava van az 'equa' fogalom kifejezésére: *kanca*, *kabala* és *kaola*. Az *kanca* szavunk minden valószínűség szerint szláv eredetű (vö. BÁCZSI: Szófejtő szótár); *kabala* szavunkat a latin hasonló szóval egyeztethetjük. Így marad a *kaola* szó, melynek eredete tisztázatlan. 1607: „az Istvan *kacholayat* ellopad.“ BOGÁTS 63. (uo. még három adat). *Katzola*, *kabalaló*; Equa, Caballa (MA.³). 149. *Katzola*, *Kabolla-ló*;

Equa, Cabala (PP., PPBL). Ma a *kacola* szó a Tsz. szerint leginkább Csikban használatos, tehát azon a helyen, ahol az 'equa' jelölésére mind a három elnevezés mind a mai napig általános. Tehát feltételezhetjük, hogy a *kacola* szó a *kanca* és *kabola* alakkeveredéseképpen keletkezett; *kanca+kabola* > **kancola* > *kacola*.

BALASSA IVÁN

Üver A Tsz. szerint az *üver* térszíni forma-név hármas jelentésű: '1. fehér agyagos, márgás, fehér palás föld, 2. süppedékes bemélyedés vagy gödör folyó mellett vagy kaszálón, 3. kiszáradt patakmeder.' Első jelentésben KRIZA JÁNOS közölte (Nyr. II, 46) épen a Nyárádmentéről. Sokáig az ő jelentés-megállapítását fogadták el, pedig teljesen téves meglátáson alapul. Az *üver* térszíni forma-névy Kriza közlése óta sokan foglalkoztak, legutóbb SZABÓ T. ÁRTILA (MNY. XXXIII, 367) és ÁRVAY JÓZSEF (EM. XLVIII, 92.). Az előbbi történeti helynévanyagából kimutatta, hogy a XVIII. században a gyergyói helynevekben az *üver* 'száraz patak-árok' jelentésben szerepel. Árvay viszont arra utal, hogy a mai gyergyói nyelvhasználatban az *üver* nem időszakos patak száraz árkat, azaz medrét jelöli, hanem két hegy közötti mélyedés, patak nélküli kisebb völgy nevéül használatos. Még nagy esőzések alkalmával sem folyik víz benne s így az *üver* szóhoz nem kapcsolódik semmiféle vízrajzi tényező fogalma.

Nyárádmenti helyszíni gyűjtésem alkalmával sok helyen talákoztam az *üver* köznévvél összetett helynévvél. Ezek kivétel nélkül két hegy közt vagy hegyoldalban elterülő, keresztben elvágott féltékeny alakú, nagyobb mélyedésre vonatkoznak. Az ilyen *üverek* alsó vége nyitott és lenyúlik majdnem a hegy lábáig, felső vége elkeskenyedve elvész a hegy tetején. A *vápa* térszíni forma-névtől az különbözteti meg, hogy nem lejt olyan meredeken és valamivel nagyobb is. A néhányszor előforduló *Üverája* helynév is azt bizonyítja, hogy az *üver* maga fent a hegyoldalban terül el, a kérdéses terület meg alatta fekszik. Tapasztalatom szerint majdnem mindegyik *üver*ben találtam vízmosást, vagy kisebb patakocskát (ez természetes is, hiszen a hegy vize csak itt folyhat le), s kétségtelen az is, hogy az esőzés hosszabb szüneteltével ezek kiszáradnak. Nehezen tudok tehát olyan két hegy közti mélyedést, azaz *üvert* elképzelni, ahol legalább vízmosás ne volna. Mindamelllett azonban vízrajzi tényezőt az *üver*ben nem szabad látunk. Nem azért nevezték így el, mert kiszáradt, vagy ki nem száradt patak medre van benne, hanem sajátos alakjáról kapta nevét.

E megállapításon természetesen egészben véve csak a Nyárádmentére vonatkozik. Meglehet, hogy Gyergyóban ez vagy az a meghatározás érvényes. A helyszíni gyűjtés eredménye itt is meg fogja hozni az *üver* térszíni forma-név jelentésének pontos megállapítását. Bizonyos azonban, hogy Gyergyóban sem fogja megállni a helyét a Tsz. által közölt három jelentés egyike sem.

Mint érdekességet megemlítem még, hogy nyári gyűjtésem alkalmával négy ízben talákoztam olyan *üverekkel*, melyek hegyre vonatkoznak; ilyenek: *Üvertető* (Backamadaras), *Üver* (Nyomat, Nyárádszentlászló) és *Küsvértető* (Szentgerice). A szentgericei *Küsvértető* mellett megvan a mélyedés is, csak hogy azt ma már *Tekenyőnek* hívják. Valószínű azonban, hogy előbb a mélyedést és vele együtt jelöléstárgulással a hegyet is **Üvernek* nevezték; az utóbbihoz megkülönböztetésül hozzátették a *tető* térszíni forma nevet is. Később a mélyedés **Üver* neve elhomályosult, s új nevet kapott. A *Küsvértető* elnevezés világosan mutatja ezt a fejlődést. Érdekes az egyik nyomati